

TIUM o -ENCIUM. Es pot dubtar entre l'un i l'altre: el mossàrab generalment coincideix amb l'italià que fa -TĪ > zz, i -CĪ > ċ (moss. ç/ċ); però hi ha casos especials, particularment darrere nasal s'estén més la ċ: *cominciare* COMINITIARE, (*ac*)*conciare* COMPTIARE.⁵ En el dubte entre -CĪ i -TĪ ens decantem més aviat per *TIBENTIUM, si més no, induïts per una analogia proporcional: ILERDA (Lleida): ILERTIUM (Llers): TIBISSA: TIBENTIUM.

És evident que són noms pre-romans. Potser, en¹⁰ les tenebres de les nostres llengües pre-romanes, no es pot esperar arribar a definir-ne una filiació ben nítida i homogènia, sobretot a causa de les hibridacions que s'hi produïren entre llengües d'estirp diferent —celt-ibèrica etc. Una guia prudent la solen donar¹⁵ els sufixos: doncs -ISSA (cf. Caro Baroja, *Los Pueblos de España*, p. 158) i -ENTIUM són coneguts com terminacions de topònims de l'Antiguitat, pertanyents al complex lígur-ihíric, que amb el temps fou recobert per l'indoeuropeu dels sorotaptes. Hi hauria,²⁰ doncs, bona raó per incloure els dos noms entre les deixes sorotàptiques, que hem anat trobant a tants rodals del Principat.

D'altra banda, però, el radical TĪB- tenim molt bons indicis per entroncar-lo amb el complex ibèric; no²⁵ sols la colpadora semblança amb el *Tebessa* africà (que ens recorda certes afinitats líbiques dels noms ibèrics) perquè hi ha sobretot la relació amb el val. *Tibi*, i el seu antipendi *Ibi*, inseparables lingüísticament i geogràfica, on continua havent-hi IB- sense la -T-³⁰ sobre la parella valenciana. Ja ens hem explicat a fons en l'article *Ibi* (supra).

Ara bé, cosa ben notable, prop de TIBISSA i TIBENTIUM hi ha —novament sense la T—: *Prat d'Ib*, sense la T- (grafiat *Pratdip*), tal com *Ibi* al costat de *Tibi*.³⁵ En aquell article això ja ens ha conduït a enfilar-ho tot en la família ibero-basca. De *ibai* 'ribera' (*Ibarra*, *Ivorra*, IBAICA > *vega*, pirinenc IBON 'estanyol'): tots ells, en efecte, són vora grossos corrents o superfícies aqueses, com els *Tibi* i *Ibi* valencians. Hi ha *Tivenys*⁴⁰ vora l'Ebre; de *Tivissa* davallen els afluents del riu Siurana o *Riera de Garcia*; en la reclosa valleta de *Pratdip* es forma la gran conca que aboca cap a Vandellòs i Lleriola. Sembla, doncs, que aquí tenim un complex ibero-sorotàptic. ¿No tenen també clar entroncament ibèric, *Xerta* i *Xert*, veïns de *Tivenys*?⁴⁵

TIVISSA. La vila gran i de vast terme, a l'extrem Sud del Priorat, i per a la situació, cf. el que ja he explicat.

PRON.: *Tivisa* a Vinebre, *Tibisa* a Cambrils (Casac. 1920). *Tevisa* a l'Ametlla i a Vandellòs, 1934 (Ll. i, 58), i en l'enq. que vaig fer a Tivissa, el 1955 (xv, 13-21). Gentilici: *Tivissans* (ib., Casac.).

MENCIONS ANT. 1153, donació als Templers «ex⁵⁵ parte *Tevice*» (CoDoACA iv, 209.11), i «in *Tevica*» (ib., 210.13; Balari, *Orig.*, 33); 1153: «Ex parte *Tevice* serra - - -» (Morera, *Tarr. Cri.* i, 430); 1168: *Tevicia* (Cart. Poblet, p. 199); 1174: castell de *Teviza* (Li. Fe. Ma., § 240, i, 254); 1188: *Tivisam* (Callaghan,⁶⁰

Tortosa III, 297), però *Tevisam* (BSCC xvi, 386); 1182: «L'orde dels Hospitalers cedí al rei les terres de *Tiviza*, i diversos pobles d'Aragó, a canvi de Casp i Cetina» (MiretS., *TemplH.*, p. 207; BABL II, 416); 1208: terminus de *Tevica* (Font Rius, C. d. p., § 226); 1216: *Tivica* (ib., § 239; BABL xii, 149); 1294: *Tivica* (Font Rius, § 358); 1300: *Thevica* (CCandi, *Mi. Hi. Ca.* i, 247); 1324: *Tivica* (BABL II, 257).

Les mencions abunden molt a propòsit de les lluites entre Entences i Montcades i Templers (molt sobre això en CCandi, *Mi. Hi. Ca.* i, 215-50), i en el ric Capbreu d'Entença (copiat c. 1340, p. p. Palet i Romero). Però l'anàlisi de les grafies antigues és poc instructiu: la -ss- s'havia de convertir en ç per obra de l'àrab, i davant í tònica, és clar que hi tingué gran abast la dissimilació e-i encara que en l'origen hi havia Ī-. L'àrab degué prendre-hi arrels fondes i tenaces, màxim dels moriscos relapses, com es veu en l'obra cabdal sobre la història d'aquesta vila: Màrius Bru i Borràs, *Fulls d'Història de la vila de Tivissa i el seu territori antic*, Bna., 1955, 386 pp. i 16 làmines (enriquit amb dades documentals de l'arxiver Madurell, pp. 19-20). Per al fossar moro, veg. p. 201. Interessant llista dels noms de 28 moriscos, p. 198, quasi cap nom català, tots aràbics, amb notable proporció de mossàrab.

De la importància des d'antic, és revelador indicatiu la molta documentació del gentilici. El modern: a. 1342, un Domingo *Tivica* a Tortosa (BABL xi, 429). Però ja n'hi hagué un gentilici aràbic, i portat per moros que s'establiren lluny de Tivissa. En el *Rept.* de Mallorca: una «Alcheria *Tibici*», te. Montuiri, que també apareix com *akcheria Tibici* (Bof., 382, i Quadro, 482), que no és de cap africà (com suggeria Q.): també en tenim a la València acabada de conquerir: 1218 «donació a *Tivicino* i al seu fill Çahat dels castells i viles d'Orcheta, Finestrat i Torres» (Mtz.Fdo., *Doc. Val. ACA*, n.º 139), que potser poc abans haurien estat d'un moro valencià en temps dels alçaments d'Alazrac, però un tivissà reconciliat no inspirava tal desconfiança; de nou a. 1270: *Mirosa*. Per a aqueix *Tivicino*, ib., 100.

Que *Tivissa* fou nom i lloc pre-romà, ja ho han vist molts si bé sense adonar-se de la reveladora cohort de topònims catalans en què l'hem enquadrat. S'hi ha trobat una bella pàtera d'argent amb inscripció en lletres ibèriques (Caro Baroja, o. c., p. 158). N'hi ha alguna indicació d'afinitats, poc lluminosa, en Gz. Moreno (*Hom. Mz. Pi.* 1925, III, 494); en Tovar l'opuscle «Tartessos y sus Problemas», Inst. d'Arq. Univ. Bna., 346; però jo en descarto que el nom es relacioni gaire amb *Etivissa* de Livi/*Otobesa* en altres fonts, que s'han de suposar força més al Sud.

En canvi no és possible aclucar els ulls a la impressionant semblança —quasi identitat— amb *Tebessa*, la important ciutat algeriana, prov. Constantina, prop del límit tunisenc. Era ja gran i poderosa a primers del S. XIII, en les lluites des de 1202, Alv. Campaner, *Bosquejo de la Dom. Islam. en las Bal.*, 300, n. 1; i fins en temps romans: cf. R. Cagnat, *Carthage, Timgat*,